

PROBLEME ALE TRANZIȚIEI LA ECONOMIA DE PIAȚĂ ÎN BULGARIA

Reghina CREȚOIU

A. Începuturile tranziției. Opinii privind căile de ieșire din criză

Deceniul al 9-lea în economia Bulgariei se caracterizează prin permanente căutări și încercări de stabilire a unui raport corespunzător (eficient) dintre plan și piață, toate discuțiile teoretice și măsurile practice fiind convergente spre concluzia "și plan și piață".

Aceste încercări, bazate pe măsuri practice întreprinse, se referă în principal la: introducerea mecanismului de autoconducere și autogestiune a unităților economice, transformate în anul 1989 în firme; stimularea diferitelor forme de proprietate și a concurenței dintre acestea, recunoscându-se ca fiind greșită crearea unor condiții artificiale pentru afirmarea proprietății de stat și lichidarea formei cooperatiste de proprietate; atragerea capitalului străin (prin acordarea unor avantaje și garanții deosebite precum și crearea zonelor libere) etc.

Cu toate acestea, măsurile luate nu au condus la rezultatele scontate, atât ca rapiditate cât și ca eficiență. Mai mult, fenomenele de stagnare economică, de rămânere în urmă în domeniul restructurării și modernizării tehnologice, de creștere a datoriei externe a țării și de amplificare a unor procese inflaționiste au continuat, afectând negativ nivelul de trai al populației. Aceste tendințe au căpătat accente deosebite în anul 1989, când principalii indicatori macroeconomici s-au situat sub nivelul anului precedent: venitul național și producția agricolă - cu 0,4%, investițiile - cu 7,7%, iar volumul comerțului exterior - cu 8,1%.

Datoria externă a țării a crescut de la 4 miliarde de dolari în 1985 la peste 11,2 miliarde dolari în anul 1990 (reprezentând 22% din PIB). Toate analizele privind starea economică a țării în anul 1990 constatau "criza economică profundă"¹⁾ în care se află țara.

Dezbaterile privind politica economică, după noiembrie 1989, atât în cadrul organismelor de stat cât și în presa de specialitate, au avut drept coordonată fundamentală trecerea la economia de piață. Ele aveau la bază, pe de o parte, analiza situației existente în economie, a disproporțiilor și contradicțiilor acumulate în decursul ultimelor două decenii și, pe de altă parte, relevarea limitelor și insuficiențelor care au caracterizat măsurile adoptate în ultimii ani, în domeniul restructurării mecanismului economic.

Economiștii bulgari, ca de altfel și conducerea de stat, în anul 1990, erau unanimi în a aprecia că trecerea la economia de piață reprezintă singura cale de ieșire din criza economică în care se afla țara. Modalitățile tranziției, ale realizării economiei de piață erau vizualizate în mod diferit atât printre economiștii bulgari, cât și printre experții străini, solicitați pentru elaborarea programelor economice.

Pornindu-se de la considerentul că economia de piață presupune crearea piețelor de bunuri și servicii, de capitaluri și de forță de muncă, analizându-se situația existentă pe cele 3 piețe și căile posibile de trecere spre economia de piață, punctul cel mai disputat l-a reprezentat viteza tranziției, prin "șoc" sau treptat sau o a treia cale. Unii autori²⁾ propuneau drept crite-

riu de apreciere a acestor variante costul social pe care îl presupun, prin acesta înțelegându-se consecințele și efectele, pe termen scurt și nu numai, ale modificărilor asupra nivelului de trai.

În opoziție cu opinia majoritară în rândul economiștilor și împărtășită și de autoritățile de stat, potrivit căreia trecerea la economia de piață trebuie să se facă treptat, prin luarea unor măsuri de pregătire, pentru a preveni șomajul și inflația de mari proporții, convulsiile sociale, o parte dintre economiști³⁾ optau pentru "trecerea prăpastiei printr-o singură săritură", dând ca exemplu în acest sens experiența RFG și a Belgiei după cel de-al doilea război mondial.

Oricare ar fi calea pentru care s-ar opta, formularea strategiei și a măsurilor ce urmau a se adopta implică precizarea conceptului sau a caracterului economiei de piață ce urma să se construiască. În acest sens, în unele studii se opina⁴⁾ pentru construirea unei economii de piață mixte, cu dirijarea competentă de către stat, prin pîrghii economice ale mecanismului de piață.

În Programul anticriză, dezbătut de Adunarea Populară, se propunea ca obiectiv trecerea la "o economie de piață cu politică socială activă"⁵⁾.

Caracteristicile principale ale acestei economii de piață erau: multitudinea, egalitatea în fața legii și protejarea constituțională a tuturor formelor de proprietate; reglarea producției, schimbului și consumului prin piață; dirijarea activității economice de către stat prin intermediul pîrghiilor economice; orientarea socială a dezvoltării economice; integrarea în structurile economice mondiale.

Realizarea acestor caracteristici presupunea înfăptuirea mai multor reforme și anume:

a) reforma proprietății, prin care se ur-

mărea lichidarea monopolului proprietății de stat și trecerea la dezetatizare și privatizare prin reorganizarea, vânzarea și restituirea proprietății înstrăinate diferitelor organizații inclusiv celor cooperatiste;

b) reforma agrară care, ținând seama de importanța deosebită a proprietății asupra pămîntului, prevedea soluționarea acestei probleme printr-o lege separată, după o discutare publică, de către întregul popor;

c) reforma sistemului bănesc și de credit prin care se preconiza crearea unui sistem bancar cu două trepte și formarea pieței monetare;

d) reforma bugetară care urmărea efectuarea schimbărilor în sistemul de impozite și reducerea funcțiilor de redistribuire a bugetului;

e) în domeniul formării prețurilor se urmărea trecerea treptată spre formarea prețurilor pe piață și înlocuirea sistemului existent al aprovizionării tehnico-materiale prin piața mijloacelor de producție, pe baza contractării directe;

f) reforma în domeniul forței de muncă viza formarea pieței muncii, pe baza unei noi legislații sociale și de muncă adecvate;

g) reforme corespunzătoare urmau să fie efectuate și în sfera valutară și a comerțului exterior;

h) un loc special se acorda reformei sociale, deoarece se considera că trecerea spre o economie de piață va fi însoțită, fără îndoială, de o anumită nesiguranță și tensiune, generate de eliberarea forței de muncă excedentare, de dezvoltarea proceselor inflaționiste și scăderea standardului de viață al anumitor pături ale populației.

Concepția trecerii la economia de piață era legată, în Bulgaria, de realizarea unui vast program de stabilizare și de reformă care urmărea restabilirea echilibrelor zdruncinate și ridicarea eficienței. Proiectul acestui program încerca să țină seama

de experiența altor țări care au aplicat asemenea programe în condiții apropiate, condițiile Bulgariei fiind comparate cu cele ale Poloniei la sfârșitul anilor '80.

Programul includea măsuri de pregătire a unei tranziții unitare, urmărindu-se ca principiile economiei de piață să fie introduse simultan pentru a permite manifestarea avantajelor modelului de piață într-un termen acceptabil pentru practică. Piața însăși urma să se formeze treptat, cu ajutorul ei depășindu-se disproporțiile existente. Aceasta însemna închiderea unor producții și întreprinderi nerentabile și ecologic dăunătoare și transformarea lor în capacități utile, cu sprijinul activ al organelor centrale de conducere care urmau să aibă un rol hotărâtor în pregătirea privatizării întreprinderilor de stat existente, precum și în crearea de garanții pentru funcționarea mecanismelor de piață.

Măsurile pregătitoare ale tranziției aveau ca scop constituirea infrastructurii funcționale de piață și se refereau la:

- dezvoltarea pieței de mărfuri prin acordarea unor drepturi egale și înlesniri parțiale pentru firmele private, mixte și cooperatiste, fără ca ele să fie indirect sancționate prin impozite, restricții sau limite valutare, de credite sau prin numărul de ocupați. Se considera necesară crearea unor garanții juridice pentru demonopolizarea și dezvoltarea concurenței. Societățile pe acțiuni urmau să se transforme în principala formă organizatorică a vieții economice. La început, procesul de privatizare trebuia să cuprindă sfera serviciilor și comerțul, iar în perspectiva apropiată și întreprinderile mici. Întreprinderile de stat mari și mijlocii puteau constitui obiectul privatizării într-un viitor mai îndepărtat, după formarea unor proporții economice reale. În această perioadă, întreprinderile de stat puteau să se transforme în societăți pe acțiuni cu proprietar unic -

statul, avînd un management în concordanță cu cerințele pieței în formare și semănînd tot mai mult cu întreprinderile de stat din țările dezvoltate;

- construirea bazelor pieței de capitaluri și de valută însemna dezvoltarea sistemului bancar, cuprinzînd băncile cooperatiste, mixte, inclusiv cu participare străină, private și altele.

Începutul pieței de capitaluri urma să fie pus prin lansarea în circulație a obligațiunilor de stat care să fie aducătoare de dobîndă, reprezentînd totodată obiectul vânzării-cumpărării la bursa de valori. Prețul lor urma să fie stabilit în funcție de prețul de piață al creditului. Constituirea pieței valutare necesita liberalizarea regimului valutar existent și crearea condițiilor pentru realizarea convertibilității interne, aproape depline, a levei prin creșterea ofertei valurilor convertibile. O contribuție substanțială în această privință trebuia să o aducă băncile nou apărute. Cursul valutar de piață astfel format constituia baza celui oficial pe care Banca Națională urma să-l mențină printr-un fond special creat în acest scop;

- constituirea unei piețe a forței de muncă social protejată presupunea ca rolul principal să-l aibă statul, creîndu-se în acest scop un fond din bugetul de stat și din vărsămintele întreprinderilor. Din acesta s-ar fi finanțat recalificarea forței de muncă eliberate și s-ar fi plătit ajutoarele pentru cei aflați temporar fără lucru, totodată fiind sprijiniți și cei neocupați care se orientează spre o activitate economică autonomă.

Principalul avantaj al abordării propuse se considera a fi acela că formarea prețurilor rămînea sub controlul conducerii centrale. Modificările de prețuri, în vederea apropierei structurii de prețuri de cea a prețurilor mondiale, se produceau în funcție de cursul valutar ce se forma pe

piața națională. Aceste modificări puteau cuprinde și prețurile principalelor bunuri de consum, ceea ce urma să fie însoțit de indexarea veniturilor, ținând seama de situația păturilor sociale defavorizate.

Un punct aparte îl reprezenta rezolvarea problemei contradicției dintre piață și monopolism, crearea și dezvoltarea concurenței.

Erau propuse diverse modalități de privatizare pentru diverse ramuri. Forma dominantă de dezetaizare în industrie se considera transformarea proprietății de stat în proprietate pe acțiuni, iar în agricultură se propuneau - pornind de la realitatea existentă - mai multe forme: proprietatea asociată (întovărășiri, asociații etc.), proprietatea cooperatistă mică (cooperative, brigăzi etc.) și proprietatea individuală.

În timp ce în literatura economică bulgară se desfășurau discuții privind problemele și programul tranziției, în economia țării a apărut un fenomen îngrijorător de "vacuum" determinat de restrângerea conducerii administrative centralizate în condițiile în care mecanismul de piață încă nu a început să funcționeze. Acest vacuum, împreună cu dezechilibrele acumulate în decurs de decenii, a condus la adâncirea crizei în care se afla economia.

B. Programele de reformă economică și primele rezultate

Evoluția situației economice și politice din Bulgaria a determinat ca programele succesive de reformă economică să devină tot mai radicale.

Primul program economic, prezentat înainte de alegerile din martie 1990, a reflectat o abordare graduală a reformei. Astfel, proprietatea privată asupra obiectivelor economice urma să fie lărgită treptat, întreprinderile, căpătînd o libertate

mai mare, în scopul susținerii unei economii mixte. Unele prețuri importante urmau să fie liberalizate. Se stabilea regimul cursului unic de schimb și situația bugetului guvernamental urma să se îmbunătățească permițînd introducerea sistemului protecției sociale. Pînă în prezent însă, numai unele din măsurile prevăzute în acest program au fost aplicate.

În octombrie 1990, la patru luni după alegeri, noul guvern al P. S. B. a prezentat un program revizuit și mai cuprinzător. Acest program a fost mai radical și prevedea o accelerare a reformei în trei etape.

Într-o primă etapă se luau măsuri de urgență (îmbunătățirea aprovizionării cu combustibili și produse alimentare în vederea sprijinirii economiei de a traversa iarna). Această etapă trebuia să fie urmată de celelalte, vizînd măsuri macro-economice de stabilizare (liberalizarea prețurilor și politici monetară, fiscală și de venituri mai severe), privatizarea, liberalizarea comerțului exterior, reforma impozitelor și instaurarea unui nou sistem bancar etc. Acest program nu a fost însă aprobat de parlament din lipsa unui consens politic.

Un alt program cuprinzător de stabilizare și reformă a fost elaborat în colaborare cu FMI și adoptat de guvern în februarie 1991, vizînd:

- reforma impozitelor, paralel cu un set de măsuri de reducere a cheltuielilor guvernamentale și subvențiilor și de limitare a deficitului bugetar la 3,5% din PIB;

- liberalizarea prețurilor, majoritatea covârșitoare a acestora determinîndu-se liber, prețurile pentru 4 produse energetice fiind stabilite în mod administrativ, iar prețurile la 14 categorii de bunuri fiind dependente de un sistem special de monitoring;

- politica restrictivă a veniturilor, inclusiv înghețarea veniturilor de comun acord cu sindicatele;

- măsuri pentru reducerea presiunii monetare și introducerea unei politici monetare restrictive;

- introducerea unui nou sistem al cursului unic de schimb, determinat pe baza cererii și ofertei, concomitent cu substanțiala liberalizare a regimului comerțului exterior.

Componentele stabilizatoare ale programului erau sprijinite de FMI prin acordul privind oferirea unor credite stand-by de 279 milioane de dolari și respectiv de 93 milioane pentru înlesniri financiare temporare compensatorii. Totodată, Banca Mondială susținea reforma structurală cu un împrumut de 250 milioane de dolari.

Măsurile luate în cursul anului 1991 au avut un caracter monetarist (liberalizarea prețurilor și dobânzilor, cursurile valutare și impozitele). După cum aprecia cunoscutul economist bulgar Jak Aroio, în situația în care se afla economia bulgară, prioritară era nu criza circulației bănești împotriva căreia măsurile respective au fost orientate, ci criza de producție pentru depășirea căreia "nu se făcea nimic".

Ca urmare, rezultatele economice ale anului 1992 marchează o nouă scădere: producția industrială în primul trimestru al anului 1992 a fost cu 30% mai mică decât în aceeași perioadă a anului trecut, reducerea fiind mai pronunțată în siderurgie, construcții de mașini și electronică. Peste jumătate din întreprinderi au un grad de utilizare a capacităților sub 60%. Scăderea puterii de cumpărare a populației se consideră a fi una din principalele cauze ale reducerii producției în construcții.

Suprafețele însămânțate în agricultură sînt mai mici decît în 1991.

Somajul a crescut în perioada martie 1991 - martie 1992, de 3,36 ori (de la 134.797 persoane la 452.564 persoane), șomerii reprezentînd 11,98% din populația aptă de muncă. După calculele sindi-

catelor, ultimul șoc al prețurilor va scoate în stradă încă 150 mii de șomeri. Se consideră⁶⁾ că, prin reducerea naturală a populației, emigrație și șomaj, potențialul de muncă al națiunii a scăzut cu aproape 1 milion de persoane.

Guvernul bulgar format după alegerile din octombrie 1991, în care a învins Alianța Forțelor Democratice, a renunțat la poziția lui inițială de a conduce țara fără un program discutat și adoptat de parlament și, odată cu proiectul bugetului pe anul 1992, a depus încă două documente: Declarația privind constatările, activitatea și intențiile guvernului și Considerațiile privind politica financiară - documente în care executivul descifrează principalele direcții ale activității sale în viitor.

Filozofia schimbărilor pe care intenționează să le întreprindă guvernul își găsește o expresie sintetică în bugetul țării (de acum aprobat) în care ideile formulate și obiectivele strategice își găsesc o expresie cantitativă.

Prima idee de bază a bugetului, ca un program financiar, ca și a declarației privind intențiile guvernului constă în retragerea statului din viața economică a țării, ceea ce corespunde ideilor neoconservatoare privind liberalizarea economiei, renunțarea la toate metodele de intervenție directă a statului în economie, libertatea deplină a subiecților economici, posesori ai proprietății private.

Răspunderea pentru activitatea economică și investițională se transferă, în principal, asupra unităților economice autonome. Din totalul de 53,2 miliarde leva de cheltuieli ale bugetului pentru investițiile statului se prevăd doar 1,5 miliarde leva, adică 2,8%, iar pentru subvenții 3,6 miliarde leva sau 6,9%. Prezența statului în economie, practic, se limitează la aceste cheltuieli.

Unii economiști bulgari⁷⁾ se întreabă

dacă această atitudine pasivă a statului în actualele condiții de prăbușire economică este oportună din punct de vedere economic și social și dacă ea contribuie la realizarea tranziției spre economia de piață; dacă guvernul va putea conduce parametrii principali ai economiei numai prin intermediul unor măsuri monetariste, puternic restrictive (pe care, de fapt, le aplică deja de peste un an).

Pornind de la experiența nereușită a aplicării acestora și lipsa condițiilor pentru autoreglarea vieții economice prin piață, se afirmă că "este necesară intervenția atentă și competentă a statului, acțiune de stabilizare și stimulare a economiei, în vederea construirii treptate a structurilor de piață necesare".

Cea de-a doua idee a politicii economice a guvernului actual este aceea că prin retragerea din viața economică statul asigură condițiile necesare pentru manifestarea deplină a sectorului privat. Ca urmare, principala atenție se acordă privatizării în vederea creării unor agenți particulari viabili. De fapt, nimeni nu contestă ideea necesității privatizării, problema fiind aceea dacă prin aceasta se va asigura, încă în cursul acestui an, o prezență reală a sectorului privat în economie și în ce măsură va putea acesta să susțină bugetul de stat.

În cursul discutării și adoptării Legii privatizării (votată de abia la 23 aprilie 1992) a reieșit că traducerea ei în practică este legată "de multe condiții și cerințe prealabile care o fac, în mare măsură, neaplicabilă". Cu alte cuvinte, ea începe să lucreze nu mai devreme de începutul anului 1993. Se subliniază că "în măsura în care legea prevede vânzarea proprietății de stat prin piață, este mai mult decît clar că privatizarea nu va crea atît de necesara clasă de proprietari mici și mijlocii, care constituie baza economică a oricărei economii de piață, ci va netezi drumul numai marilor

proprietari, posesori ai capitalului speculativ", ceea ce va determina "o stratificare puternică a societății și va genera o tensiune socială serioasă care va putea torpila reforma".

În economia Bulgariei există puternice impulsuri inflaționiste, care ar trebui stăpinite. Printre acestea sînt:

- liberalizarea și eliberarea de sub controlul statului a prețurilor la principalele grupe de produse. După calculele preliminare ale specialiștilor bulgari numai aceasta va determina ridicarea inflației la cca 34-38%, cu o tendință de multiplicare spre sfîrșitul anului pînă la 80%;

- deficitul prevăzut al bugetului de stat (9,1 miliarde leva), care ar putea - după unele aprecieri - să crească în cursul anului din cauza șocului de prețuri;

- scăderea bruscă a producției de bunuri și servicii și ca urmare creșterea necontrolabilă a prețurilor acestora;

- accentuarea proceselor negative în agricultură și alte ramuri.

La toate aceste tendințe, care accelerează procesele inflaționiste, guvernul bulgar răspunde prin înghețarea veniturilor cerută de Banca Mondială și FMI în baza tezei după care creșterea veniturilor reprezintă cel mai important factor de accelerare a inflației.

Creșterea nominală a veniturilor prevăzută în bugetul pe anul 1992 nu corespunde inflației "promise" în mod oficial și reflectă nu atît înghețarea veniturilor reale, cît reducerea, în practică, a puterii de cumpărare a populației cu încă 40%.

Pentru soluționarea problemei șomajului, guvernul bulgar intenționează să acționeze în următoarele direcții:

- accelerarea privatizării, restituirii proprietății și crearea unui puternic sector privat, cu cererea sporită de forță de muncă;

- stabilizarea și înviorarea producției spre sfîrșitul acestui an.

Specialiștii bulgari consideră aceste acțiuni practic nerealizabile, din lipsa mijloacelor necesare. Deci, principala grijă a guvernului, în actualele condiții, ar trebui să fie nu atât reducerea șomajului, cât stoparea creșterii lui peste limitele controlabile și asigurarea mijloacelor necesare pentru rețelele de asigurări sociale.

În sfârșit, guvernul bulgar declară că în eforturile sale de ieșire din criză el va conta în primul rând pe acele ramuri care au o perioadă de reproducție scurtă, necesită investiții mai mici și dispun de condiții naturale și de piață favorabile. Pornind de la aceste considerente au fost declarate ca ramuri prioritare agricultura, industria alimentară și turismul. Dar, din analiza bugetului adoptat reiese că această prioritate este mai mult declarativă decât reală, ea nefiind susținută cu mijloacele bugetare. Se scontează mai

mult pe tradiționala dragoste a bulgarului față de pământ și capacitatea lui "innăscută" de a ieși din orice situație grea. Astfel, se apreciază că pentru actuala campanie agricolă sînt necesare credite în valoare de cca 2-2,5 miliarde leva și scutirea gospodăriilor agricole existente de cca 1,78 miliarde leva de datorii, iar bugetul prevede doar 500 milioane leva.

Prin urmare, analiza obiectivelor propuse, a priorităților stabilite și a posibilităților existente ridică multe probleme și dezvăluie o serie de greutăți ale reformei economice în Bulgaria. Ea a condus economiștii bulgari la concluzia că în perioada dificilă de tranziție este necesară o îmbinare abilă a mecanismelor de piață cu intervenția competentă a statului, cu utilizarea rațională a ajutorului financiar străin, cu aplicarea experienței altor țări pornind de la condițiile concrete ale Bulgariei.

1) *Ikonomiceski život*, nr. 3, 1990, p. 1, 6.

2) *Boicio Koley - Ikonomiceski život*, nr. 20 din 16 mai 1990.

3) *Valentin Stoikov - Ikonomiceski život*, nr. 15 din 11 aprilie 1990.

4) *Sava Dimov - Ikonomiceski život*, nr. 12 din 21 martie 1990.

5) *Programul anticriză - Ikonomiceski život*, nr. 14 din 4 aprilie 1990, p. 2.

6) *Neno Nenov - Ikonomiceski život*, nr. 17 din 29 aprilie 1992, p. 2.

7) *Ivan Grozev - Ikonomiceski život*, nr. 17 din 29 aprilie 1992, p. 3.